Машков В.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових
дисциплін ХЕПУ

Кримінальна відповідальність за бандитизм (історико-правовий аспект)

В умовах соціально-економічних, політичних та інших радикальних суспільних трансформацій відзначається зростання агресивності, професіоналізму та організованості злочинності.

Особливо небезпечним елементом в структурі злочинності, зокрема організованої її частини виступає бандитизм, котрий становить неабияку загрозу для життя, здоров'я, недоторканості та безпеки громадян, їх майнових прав, забезпечення нормальної роботи державних органів та існування і діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності. Цей різновид організованої злочинної діяльності з урахуванням властивої йому ознаки – озброєності, становить загрозу насамперед життю людини, а вже потім її майновим правом. Бандитські напади досить часто поєднуються з вбивствами та заподіянням тяжких тілесних ушкоджень потерпілим, деякі банди з часом набували навіть злочинної спеціалізації на вбивствах.

За часів існування Союзу РСР бандитизм вважали несумісним з радянським суспільно-політичним устроєм видом злочинів, що призвело до такого негативного явища як приховування фактів бандитизму від реєстрації і порушення кримінальних справ за фактами, котрі містили в собі ознаки вчинення бандитизму, за ознаками розбоїв, вбивств, вимагань або інших суміжних злочинів.

Різке зростання організованої злочинності, обумовлене суспільними перетвореннями, зумовило перегляд ставлення до кваліфікації злочинів, вчинених фактично озброєними бандами, як групових розбоїв або вбивств, і перехід до визнання бандитизму реальним негативним суспільним явищем з одночасним порушенням кримінальних справ за фактами бандитизму та перегляду підходу до боротьби з цим видом злочинів. Протягом 1997–2001 років в Україні було зареєстровано 444 факти бандитизму. Органами МВС лише у 2001 році було знешкоджено 770 організованих злочинних груп, до складу яких входило 3286 осіб, в тому числі була припинена

діяльність 84 банд. У членів організованих злочинних груп було вилучено 154 одиниці вогнепальної зброї, 13,7 тис. набоїв та 1,5 тони вибухівки [44, с.7–8].

В той же час вивчення правозастосовчої діяльності правоохоронних органів свідчить про помилки у застосуванні норми кримінального законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за бандитизм, зокрема в частині кваліфікації таких видів злочинних діянь, як організація банди і керівництво нею, участь у банді або вчинюваних нею нападах. Не на належному рівні збирається доказова база, в тому числі не достатньо з'ясовується мета організації банд, не отримує належного реагування сприяння діяльності банд, виникають суперечності відносно співвідношення насильств і нападу, встановлення конкретних злочинних діянь вчинених окремим учасником банди. Має місце помилкова кваліфікація за сукупністю з іншими злочинними діяннями вчинюваних бандами нападів.

В науці кримінального права проблематика кримінальної відповідальності за бандитизм досліджувалася в роботах В.С. Комісарова, М.Й. Коржанського, С.О. Тарарухіна, П.І. Матишевського та деяких інших вчених, але цю проблему не можна визнати достатньою мірою дослідженню і тому, на нашу думку, вона потребує більш поглибленої наукової розробки.

Значна актуальність подальшого дослідження згаданої проблематики зумовлюється також виникненням суперечностей та проблемних питань у зв'язку з прийняттям у 2001 році нового Кримінального кодексу України та потребою тлумачення деяких його положень. Стійка тенденція поширення впливу організованої злочинності у нашій державі, зростання кількості злочинів, вчинених із застосуванням вогнепальної та холодної зброї зумовлює потребу ґрунтовного наукового дослідження проблеми боротьби з озброєними формами організованої злочинності, якими виступають банди.

Для вирішення цього завдання необхідним є накопичення відповідних теоретичних знань та попереднього історичного досвіду законотворчості в частині правової регламентації кримінальної відповідальності за бандитизм.

Ще у Руській Правді, яка була одним з найперших правових актів Стародавньої Русі були закладені певні передумови встановлення відповідальності за вчинення групових злочинних посягань. Зокрема у статтях 41, 42 та 43 розширеної редакції Руської Правди, що була видана на початку XI століття встановлювався розподіл мате-

ріального стягнення з декількох крадіїв, які крали разом [31, с.14–15]. Наприкінці XV століття та на початку XVI століття з розвитком капіталізму почали з'являтися організації злодіїв і у Соборному Уложенні 1649 року вже було запроваджене поняття "скоп", котре фактично конкретизувало поняття співучасті [31, с. 83]. В подальшому у законодавстві Російської імперії, як в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, так і в Кримінальному уложенні 1903 року, не містилося понять ані банди, ані групи, а для позначення групових злочинів вживалися поняття "зграя", "злонамірена зграя" та "спільнота", зокрема у ст. 82 Уложення була встановлена кримінальна відповідальність за участь у зграї, яка склалася для вчинення декількох тяжких злочинів [45].

М.С. Таганцев пропонував визначати поняття зграї як угоду декількох осіб на вчинення декількох визначених чи невизначених, однорідних або різнорідних злочинних діянь, а сутність зграї полягає у постійному характері спільноти, у перетворенні членами зграї злочинної діяльності на своє ремесло [32, с.106–107]. Посилення професіоналізму злочинців на початку XX століття поставило задачу створення в поліцейській системі апарату, який використовував би спеціальні методи і засоби для боротьби з злочинністю.

Він був створений у поліцейських управліннях у вигляді розшукових відділень у відповідності до закону від 6 липня 1908 року "Об организации сыскной части", в якій інтерес становить параграф 56 Інструкції чинам розшукових відділень, затвердженої МВС Російської імперії 9 серпня 1910 року, в котрому була визначена спеціалізація за головними видами злочинів, зокрема за вбивствами, розбоями, грабежами та підпалами, крадіжками та професійними злодійськими організаціями, зокрема об'єднаннями викрадачів коней, кишенькових, магазинних, залізничних та інших злодійських зграй, шахрайствами, підлогами, різними видами обману, фальшивомонетництвом, підробкою документів, контрабандою, продажем жінок до будинків розпусти та за кордон [43, с.106–107]. У зазначеній спеціалізації не міститься вказівок на озброєні зграї або банди, оскільки в той час окремо вони не виділялись, ані в законодавчій, ані в правоохоронній практиці, хоча і були досить поширені. Наприклад, збереглися відомості про злочинну діяльність зграї, котра діяла у Чернігівській губернії в 1907–1909 роках і скоїла понад 32 озброєних пограбування та 4 вбивства. На момент затримання до її складу входило 8 осіб, при цьому ватажок займався

вербуванням нових членів, підтримував дисципліну і за його наказом був розстріляний один з грабіжників, який приховав частину злочинної здобичі, а для огляду місцевості на предмет наявності поліції він завжди висилав "розвідників". Діяльність цієї зграї виявила непідготовленість поліції до боротьби з такими злочинними формуваннями. У 1910 році Єлизаветградським розшуковим відділенням була затримана зграя озброєних грабіжників, у 1911 році у Катеринославській губернії було ліквідовано 2 такі зграї, у 1913 році у Забайкаллі на потяги вчинювали озброєні напади 3 великі зграї [33, с.50–52]. Вперше поняття "бандитизм" було вжито у Декреті РНК РРФСР від 20 липня 1918 року "Про суд", яким було визначено підсудність Місцевих Народних судів і Окружних народних судів, згідно з яким розгляд справ про бандитизм поряд зі справами про посягання на людське життя, згвалтування, розбої, підробку грошових знаків, хабарництво та спекуляцію, був віднесений до компетенції Окружних народних судів. Також про бандитизм було вказано у Постанові ВЦВК РРФСР "Про Всеросійську Надзвичайну Комісію" від 17 лютого 1919 року, в котрому за надзвичайними комісіями зберігалося право безпосередньої розправи для припинення злочинів при наявності озброєних виступів, як контрреволюційних, так і бандитських. Найбільш детальним роз'ясненням поняття бандитизму було трактування, що містилося у п. 7 розділу 2 Декрету ВЦВК РРФСР "Про вилучення з загальної підсудності у місцевостях, оголошених на військовому стані" від 20 липня 1919 року, де вказувалось, що бандитизм - це участь у зграї, що склалася для вбивства, розбою, грабежів, пособництво і приховування такої зграї.

У ст.76 КК РРФСР 1922 року було дано визначення банди через зграю як організації та участі у бандах (озброєних зграях).

Спеціальні літературні джерела початково не проводили розмежування термінів "зграя" та "банда", причому деякі джерела банди і озброєні зграї визнавали злочинними спільнотами [46, с. 685], слова "зграя" і "банда" розглядалися як синоніми, відзначалося, що ними може бути визнана група людей, що об’єдналися для розбою, злочинної діяльності, слово банда вживалося стосовно озброєної зграї, італійське слово "банда" означає розбійну або хуліганську зграю, ватагу, а "бандитизм" – відповідно заняття грабежами і розбоями.

У КК РРФСР 1926 року у статті 59-3 та у наступному кримінальному законодавстві термін "зграя" більше не вживався і не вживається дотепер**,** юридична термінологія оперує лише словом "банда".

Історія застосування ст. 59-3 КК РРФСР 1926 року містить безліч прикладів тлумачення. Так, 4 серпня 1933 року Президія Верховного Суду РРФСР запропонувала кваліфікувати за аналогією по статті 59-3 КК РРФСР крадіжки домашньої худоби колгоспників, що знаходяться на польових роботах, якщо ці крадіжки вчинювалися класово-ворожими елементами або вчинювались систематично.

14 лютого 1935 року Президія Верховного Суду РРФСР у постанові "Про результати обстеження роботи нарсудів м. Москви і Московського міського суду у справах про хуліганство" визнала за можливе кваліфікувати випадки організованих хуліганських нападів на трудящих, особливо при застосуванні зброї, за ст. 59-3 КК РРФСР.

17 березня 1935 року Президія Верховного Суду РРФСР у постанові "Про судову практику у справах про бандитизм" вказала, що "як бандити повинні каратися ті особливо небезпечні хулігани, котрі вчинюють хоча б одиночні напади, але пов’язані з вбивством чи озброєним опором органам влади (насильства, поранення тощо), з кваліфікацією цих злочинів за ст. ст. 16 та 59-3 КК".

14 лютого 1936 року Президія Верховного Суду РРФСР своєю постановою визначила, що "грабіж, а тим більше груповий, із застосуванням насильства, повинен кваліфікуватися за ст. 59-3 КК, незалежно від того чи були звинувачувані озброєними чи ні".

До кінця 30-х - початку 40-х років XX століття у визначенні банди вирішального значення набувають ознаки озброєності та стійкості, але під час Великої Вітчизняної війни та повоєнні роки практика застосування ст. 59-3 КК РРФСР знову була розширена. Найбільш широка практика застосування цієї статті мала місце у боротьбі з озброєними формуваннями у Західній Україні та Прибалтиці.

За постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 8 січня 1942 року "Про кваліфікацію деяких видів крадіжок особистого майна громадян в умовах військового часу" вчинені неодноразово, або групою осіб або особами, раніше судимими за розкрадання, чи при інших обтяжуючих обставинах, крадіжки особистого майна громадян під час повітряного нальоту ворога, при залишенні населеного пункту у зв’язку з появою чи наближенням ворога, евакуйованих громадян під час пересування або в попередньому місці проживання, кваліфікувались за аналогією за ст. 59-3 КК РРФСР як бандитизм, як і за відповідними статтями КК інших союзних республік.

Частково диспозиція і санкція ст. 59-3 КК РРФСР 1926 року були змінені у 1958 році у зв’язку з прийняттям Закону про державні

злочини, яким було запроваджено відповідну редакцію ст.14 цього Закону, яка була відтворена згодом у ст.77 КК РРФСР 1961 року).

Поняття бандитизму, викладені у диспозиціях ст. 76 КК РРФСР 1922 року, ст. 59-3 КК РРФСР 1926 року, ст. 14 Закону про державні злочини 1958 року, ст. 77 КК РРФСР 1961 року розрізнялись між собою за ступенем охоплення об'єктів нападу.

На Пленумі Верховного Суду СРСР 20 - 25 жовтня 1959 року під час розгляду судової практики у справах про бандитизм було спеціально відзначено, що у випадку вчинення під час бандитського нападу зґвалтування, грабежу, вчинене повинне кваліфікуватися лише як бандитизм, без посилання на відповідні статті, що передбачають відповідальність за злочини проти особи і власності, оскільки об'єктивна сторона бандитизму охоплює, зокрема, і вчинення подібних злочинів. Ця позиція Верховного Суду СРСР була підтверджена і у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 27 червня 1975 року "Про судову практику у справах про умисне вбивство", де вказувалось, що вбивство при бандитських нападах охоплюється ознаками бандитизму і додаткової кваліфікації за ст. 102 КК РРФСР та відповідними статтями КК союзних республік не потребує. Але 1 квітня 1994 року Пленум Верховного Суду України у постанові "Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я людини" запропонував кваліфікувати умисне вбивство, вчинене учасниками банди при нападі, за сукупністю злочинів як бандитизм та умисне вбивство. Така ж позиція була викладена і у п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 року № 9 "Про судову практику у справах про бандитизм", яким було запропоновано кваліфікувати вбивство у процесі вчинення бандитизму як поєднане з ним.

Через відомі політичні причини про бандитизм, який сприймався і був закріплений тривалий час законодавчо як злочин проти держави, протягом 50-х - 80-х років минулого століття згадували в основному як факт з історичного минулого країни, а ті його прояви, котрі в той час виявлялися, розглядались як окремі нетипові випадки. Але з середини 80-х років минулого століття в нових соціально-економічних умовах, під час первинного накопичення капіталу і його злиття з уже накопиченим раніше тіньовим капіталом, з'явилися нові форми організованої злочинності у вигляді рекету та деяких інших корисливо-насильницьких злочинів, що супроводжувалося зростанням бандитизму, причому яскраво вираженого кримінального корисливого характеру.

Таким чином, можна зробити висновок, що поступовий перегляд ставлення до бандитизму як до виключно антидержавного злочину, до його сприйняття як явища, яке поступово відмирає у радянському суспільстві, а згодом до його адекватного сприйняття у всіх його загрозливих тенденціях, свідчить про складність і неоднозначність оцінки цього суспільного явища як правознавцями, так і пересічними громадянами, а в умовах відомих суспільно-політичних змін актуальність питань протидії бандитизму та її законодавчій регламентації залишається досить значною. Від розгляду історичних аспектів доцільно перейти до чинної законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за бандитизм.

Література

1. Конституція України от 28 червня 1996 року.

2. Кримінальний кодекс України 2001 року.

3. Постанови Пленуму Верховного Суду України у цивільних та кримінальних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – № 6.

4. Постановления Пленумов Верховного Суда Украины по уголовным и гражданским делам (1995–1997) // Бюллетень законодательства и юридической практики. – 1998. – № 1.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / За ред. М. Мельника, М. Хавронюка. – Київ: АСК, 2001.

6. Власов В.П., Кузнецова О.В. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права. – М : Юрид. лит., 1998. – 288 с.

7. Матишевский П.С., Андрушко П.П., Шапченко С.Д. Кримінальне право України. – К.: "Юрінком Інтер", 1997.

8. Закон Российской Федерации от 20 мая 1993 года "Об оружии" // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. – 1993. – № 24. – Ст. 860.

9. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступления. – М.: Юрид. лит., 1961. – 324 с.

10. Меньшагин В.Д., Дурманов Н.Д., Кригер ГА., Кудрявцев В.Н., Советское уголовное право. Общая часть. – М.: Издательство Московского университета, 1974. – 445 с.

11. Бажанов М.І., Сташис В.В., Тацій В.Я. Кримінальне право України. Загальна частина. – Харків: Право, 1997.

12. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина загальна (курс лекцій). – Київ: "Наукова думка", 1996.

13. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. – Киев: "Юринком Интер", 1995.

14. Симонов В.И., Шумихин В.Г. Преступное насилие. – М.: 1989.

15. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. Бажанова М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я. – Київ–Харків: "Юрінком Інтер–Право", 2001.

16. Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. – Киев: "Вища школа", 1986.

17. Уголовное право УССР. Общая часть. – Киев: "Наукова думка", 1984.

18. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Особенная часть. – Киев: "Наукова думка", 1989.

19. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. – Москва: "Юридическая литература", 1977.

20. Прохорова Е.В., Забарин С.Н. Отличительные особенности квалификации бандитизма и разбойных нападений // Бюллетень ГСУ МВД СССР. – М.: 1988.

21. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества. – Москва: "Юридическая литература", 1974.

22. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1974.

23. Гравина А., Яни С. Правовая характеристика нападения как элемента объективной стороны разбоя // Советская юстиция. – 1981. – № 7. – С. 18–19.

24. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – Москва: "Юридическая литература", 1980.

25. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – Москва: "Юридическая литература", 1960.

26. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. – Москва: "Юридическая литература", 1974.

27. Борьба с бандитизмом – системный подход // Законность – 2001. – № 11. – С. 15–18.

28. Волженкин Б.В. Вопросы квалификации краж, грабежей и разбоев, совершенных с целью завладения личным имуществом граждан. – Л.: 1981.

29. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы. – Казань : Изд-во Казанск. Ун-та, 1982. – 194 с.

30. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины. – К.: Юринком, 1997.

31. Титов Ю.П. Хрестоматия по истории государства и права России. – М.: "Проспект", 1998.

32. Таганцев Н.С. Уголовное Уложение. – СПБ.: 1904.

33. Рыжов Д.С. Профессиональная преступность в России в конце XIX – начале XX века // Следователь. – 1998. – № 1.

34. Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924–1977. – Москва: 1978.

35. Мельникова Ю.Б., Устинова Т.Д. Уголовная ответственность за бандитизм. – М.: 1995.

36. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. – Киев: 1996.

37. Комиссаров В.С. Понятие бандитизма в уголовном праве // Весник МГУ серия 11. – М.:1994.

38. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. – Киев: 1995. – С. 80.

39. Герцензон А.А., Меньшагин В.Д., Ошерович А.Л., Пионтковский А.А. Государственные преступления. – М.: 1968.

40. Гришаев П.И. Кригер Г.А. Соучастие по уголовному праву. – Москва: "Госюриздат", 1959.

41. Гриб В.Г. Фирсаков С.В., Казанова В.А., Лозовицкая Г.П. Совершенствование тактики доказывания по делам о бандитизме. – ВНИИ МВД России, 1988. – С. 6.

42. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. – Москва, 1972.

43. Мулукаев Р.С. Из опыта борьбы с профессиональной преступностью // Следователь. – 1997. – № 1. – С. 106-107.

44. Криміногенна ситуація в Україні та результати роботи органів внутрішніх справ у 2001 році. – Київ: Головний штаб МВС України, 2002.

45. Уголовное уложение Российской империи 1903 года.

46. Словарь синонимов русского языка. В 2-х томах. – Ленинград: АН СССР, "Наука", 1971. – Т. 2.

47. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.И. Ушакова. – Москва: ОГИЗ, 1934.

48. Андреева Л., Овчинникова Г. Квалификация бандитизма // Законность. – 1996. – № 4. – С. 18.